

Ocena relacji człowiek - zwierzę w gospodarstwach mlecznych – część pierwsza

Krzysztof Adamczyk, Małgorzata Morawa-
-Jabłońska, Dominika Zwierkowska

Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie

Bezpośrednim efektem domestykacji i hodowli zwierząt gospodarskich jest powstanie specyficznej relacji człowiek - zwierzę w warunkach chowu, co obecnie ma miejsce w ramach tak zwanej produkcji zwierzęcej [1]. Tymczasem pozyskiwanie w ten sposób dóbr konsumpcyjnych pochodzenia zwierzęcego we współczesnych społeczeństwach coraz częściej napotyka sprzeciw, który wyraża się poprzez dwa zasadnicze nurty światopoglądowe: prośrodowiskowy (krytycznie odnoszący się przede wszystkim do generowania przez rolnictwo śladu węglowego i wzrastającego stopnia ingerencji agrokultury w środowisko naturalne w ramach tak zwanego antropocenu) oraz prozwierzęcy (zwracający szczególną uwagę na cierpienie i los zwierząt jako poszczególnych osobników „ulokowanych” przez człowieka w takich, a nie innych warunkach chowu) [5, 6, 8, 10, 12]. Siłą rzeczy, choć oba nurty wynikają z nieco różnych przesłanek leżących u ich źródeł, to zwykle tym, co łączy ich zwolenników, jest sprzeciw wobec intensywnego i wielkotowarowego użytkowania zwierząt gospodarskich oraz traktowania ich głównie (bądź jedynie) w kategoriach „jednostek produkcyjnych”, co ma w sposób zasadniczy kształtować także relacje człowiek - zwierzę na poziomie gospodarstwa. Nic więc dziwnego, że w środowiskach tych, jako metodę do zapewnienia zwierzętom optymalnego dobrostanu, często propagowane jest ich wyzwolenie spod „niewolniczej” supremacji człowieka, który jako hodowca / producent żywności / obsługa zwierząt ma do nich mieć niejako *a priori* podejście li tylko instrumentalne. Wobec tego postuluje się ograniczanie a docelowo likwidację hodowli zwierząt i produkcji zwierzęcej [3, 8, 13]. Problem jest o tyle ważny, że narracje tego typu są mocno obecne

w przestrzeni społecznej (szczególnie w mediach społecznościowych) i stanowią istotną formę presji informacyjnej/deinformacyjnej wobec wielu wrażliwych na los zwierząt odbiorców – zarówno konsumentów, jak i osób, które nie spożywają produktów pochodzenia zwierzęcego. Jest to zjawisko tym ważniejsze, że niestety niełatwo jest znaleźć wiarygodne badania naukowe na temat relacji człowiek - zwierzę w odniesieniu do podejścia Polaków do zwierząt gospodarskich na poziomie gospodarstwa, aby można było spojrzeć obiektywnie na ten problem [2].

Oczywiście, podstawowym kryterium wspomnianych wyżej badań powinno być uwzględnienie konkretnych grup zwierząt, systemów chowu, jego skali, oraz lokalizacji gospodarstw. Mając to na uwadze, przeprowadzono swego rodzaju pilotażowe badanie ankietowe (ankietyzację bezpośrednią), którego celem było scharakteryzowanie postrzegania bydła mlecznego przez osoby pracujące przy tych zwierzętach w gospodarstwach Polski południowej i południowo-zachodniej. Spośród 130 respondentów, 80 osób pracowało na dwóch fermach wielkotowarowych bydła mlecznego liczących powyżej 300 krów dojnych *per* gospodarstwo, o średniej wydajności mlecznej krów 11100 kg za laktację standardową, z dominującym udziałem genów bydła holsztyńsko-fryzyjskiego, utrzymywanego w systemie wolnostanowiskowym (tzw. gospodarstwa duże). Natomiast 50 pozostałych ankiet zostało przeprowadzonych w gospodarstwach rodzinnych utrzymujących do 30 krów dojnych *per* gospodarstwo, o średniej wydajności mlecznej krów około 6000 kg za laktację standardową, z dominującym udziałem genów bydła simentalskiego, utrzymywanego w systemie stanowiskowym uwięziowym, z dostępem do pastwiska w okresie letnim (tzw. gospodarstwa małe). Ankietyzacja była przeprowadzona w okresie od kwietnia 2021 roku do lutego 2022 roku. Obliczeń dokonano, wykorzystując w tym celu funkcję tworzenia tabel wielozmiennych za pomocą programu Statistica 13.3.

W tabelach 1 i 2 przedstawiono dane metryczkowe dotyczące respondentów. Z informacji tych wynika, że spośród nich około 68% stanowili mężczyźni a 32% kobiety (mniej więcej podobny udział procentowy odnotowano w obrębie gospodarstw małych i dużych). Najczęściej osoby te charakteryzowały się podobnym udziałem w grupach wiekowych 18-30 lat, 31-40 lat i 51-60 lat (odpowiednio: 23,1%, 29,2% i 25,4%),

Tabela 1
Płeć i wiek osób ankietowanych

Wielkość gospodarstw	Płeć (%)		Wiek (lata, %)				
	♂	♀	18-30	31-40	41-50	51-60	>60
Małe	72,0	28,0	4,0	28,0	22,0	40,0	6,0
Duże	65,0	35,0	35,0	30,0	13,8	16,2	5,0
Ogółem	67,7	32,3	23,1	29,2	16,9	25,4	5,4

Tabela 2

Wykształcenie i liczba lat pracy osób ankietowanych przy zwierzętach

Wielkość gospodarstw	Wykształcenie (%)					Liczba lat pracy przy zwierzętach (średnia±odchylenie standardowe)
	podstawowe	średnie rolnicze	średnie inne niż rolnicze	wyższe rolnicze	wyższe inne niż rolnicze	
Małe	32,0	36,0	18,0	0,0	14,0	25,7±10,8
Duże	16,3	20,0	50,0	12,5	1,3	8,8±8,8
Ogółem	22,3	29,9	33,9	7,7	6,2	15,3±12,6

niewiele było respondentów w wieku 41-50 lat (16,9%) a zdecydowanie najmniej liczni byli najstarsi (5,4%). Przy czym w obrębie gospodarstw małych jednoznacznie przeważali respondenci w wieku 31-60 lat (90%), podczas gdy w przypadku pracowników z gospodarstw dużych rozkład poszczególnych grup wiekowych był zbliżony do wyniku dla ogółu respondentów. Najliczniejsza (ok. 86%) grupa osób miała wykształcenie podstawowe i średnie. W gospodarstwach dużych zdarzały się osoby z wykształceniem wyższym rolniczym (12,5%) a w gospodarstwach małych – wyższym nierolniczym (14,0%). Zdecydowanie dłuższy staż pracy przy zwierzętach deklarowali respondenci z małych (około 26 lat) niż z dużych gospodarstw (około 9 lat).

Informacje o charakterze metryczkowym dobrze korespondują ze specyfiką pracy przy zwierzętach w gospodarstwach małych i dużych. W pierwszym przypadku najczęściej do pracy przy zwierzętach nie zatrudniano osób z zewnątrz, w drugim zaś sytuacja była odwrotna. Specyfikę pracy przy zwierzętach w tych gospodarstwach odzwierciedlają także dane zawarte w tabeli 3. Przykładowo w porównaniu do respondentów z gospodarstw dużych zdecydowanie większy udział osób z gospodarstw indywidualnych deklarowało, że codziennie dogląda zwierząt, także w niedzielę i święta (odpowiednio: 37,5% i 68,0%). Ponadto, o ile w grupie respondentów z gospodarstw małych nie odnotowano osób, które w ogóle nie przebywały przy bydłu, to 12,5% respondentów z gospodarstw dużych postrzegало swoją pracę jako taką, która nie polega na osobistym doglądaniu zwierząt – przy czym osoby te, z racji innych swoich obowiązków, bywały w oborze, nie deklarując jednocześnie wprost sympatii do bydła. Natomiast osobną grupę respondentów (4,0% wśród osób z gospodarstw małych i 13,7% z gospodarstw dużych) stanowili ci ankietowani, któ-

rzy, pomimo że ich zakres obowiązków nie uwzględniał bezpośredniej obsługi zwierząt, to jednak twierdzili, że je lubią.

Z kolei poproszono, aby osoby ankietowane oceniły znaczenie bezpośredniego kontaktu człowieka z hodowanymi zwierzętami (tab. 4). Należy podkreślić, że żadna z ankietowanych osób nie wybrała opcji 1-4, oznaczających najmniejszą ważność problemu, a zarówno wśród osób z gospodarstw małych, jak i z gospodarstw dużych przeważały oceny najwyższe (odpowiednio: 88,0% i 63,8%). Przy czym kobiety i mężczyźni z gospodarstw dużych z reguły częściej niż osoby z gospodarstw małych wybierali opcje ważności 7-8.

Sposób zwracania się do zwierząt może świadczyć o jakości relacji człowieka względem nich [15]. Dlatego osobom ankietowanym zadano pytanie: jak Pani/Pan zwraca się do krów w Pani/Pana stadzie? (tab. 5). Wśród respondentów z gospodarstw dużych dominowały odpowiedzi, że nie przywiązują oni do tego większej uwagi oraz że numer kolczyka jest ich sposobem „komunikowania się” ze zwierzęciem (81,2%), podczas gdy zdecydowana większość (80,0%) osób z gospodarstw małych (w tym wszystkie kobiety) odpowiedziały, że do krów zwracają się po imieniu. Mogłoby więc to wskazywać na słusność obaw osób wrażliwych na los zwierząt, w tym aktywistów pro

Tabela 3

Odpowiedzi na pytanie: jak wiele czasu dziennie spędza Pani/Pan osobiście doglądając bydła?

Wielkość gospodarstw	Płeć	Odpowiedzi (%)*					
		1	2	3	4	5	6
Małe	♂	0,0	0,0	0,0	22,2	75,0	2,8
	♀	0,0	7,1	0,0	35,7	50,1	7,1
	ogółem	0,0	2,0	0,0	26,0	68,0	4,0
Duże	♂	15,4	0,0	0,0	28,8	38,5	17,3
	♀	7,1	0,0	14,4	35,7	35,7	7,1
	ogółem	12,5	0,0	5,0	31,3	37,5	13,7

*1 – w ogóle nie bywam, robią to inni pracownicy (osoby, które wprawdzie nie miały w zakresie obowiązków bezpośredniej obsługi zwierząt, to jednak sporadycznie znajdowały się w ich obecności, np. naprawiając urządzenia, konstrukcje w oborze); 2 – sporadycznie, generalnie wystarczają mi dane o krowie z systemu zarządzania stadem; 3 – bywam, aby doglądać innych w obsłudze zwierząt; 4 – staram się być codziennie; 5 – codziennie doglądam zwierząt, także w niedzielę i święta; 6 – mój zakres obowiązków nie uwzględnia bezpośredniej obsługi zwierząt, ale je lubię

Tabela 4

Odpowiedzi na pytanie: Jak duże znaczenie według Pani/Pana ma bezpośredni kontakt z hodowanymi zwierzętami?*

Wielkość gospodarstw	Płeć	Ranking ważności (%)				
		5	6	7	8	9
Małe	♂	5,5	0,0	5,5	0,0	89,0
	♀	7,1	0,0	0,0	7,1	85,8
	ogółem	6,0	0,0	4,0	2,0	88,0
Duże	♂	1,9	1,9	17,3	23,1	55,8
	♀	0,0	0,0	10,7	10,7	78,6
	ogółem	1,2	1,2	15,0	18,8	63,8

*respondenci oceniali ważność problemu w skali 1-9, gdzie 1 oznaczało znaczenie najmniejsze, a 9 największe.

Tabela 5

Odpowiedzi na pytanie: jak Pani/Pan zwraca się do krów w Pani/Pana stadzie?

Wielkość gospodarstw	Płeć	Odpowiedzi (%)			
		nie przywiązuję do tego większej uwagi	po numerze kolczyka	po kolorze sierści	po imieniu
Małe	♂	8,2	5,6	14,0	72,2
	♀	0,0	0,0	0,0	100,0
	ogółem	6,0	4,0	10,0	80,0
Duże	♂	48,0	28,9	15,4	7,7
	♀	25,0	64,3	7,1	3,6
	ogółem	40,0	41,2	12,5	6,3

zwierzęcych, że w gospodarstwach wielkotowarowych osoby pracujące przy krowach wysoko wydajnych, traktując je instrumentalnie („numerycznie”), prowadzą je w swojej świadomości do poziomu „jednostek produkcyjnych”, podczas gdy relacja człowieka z mniejszą liczbą zwierząt skutkuje bardziej humanitarnym i indywidualnym podejściem [11, 15]. Warto jednak, w kontekście tej tezy, przyrzeć się problemowi kompleksowo, uwzględniając odpowiedzi respondentów również na pozostałe pytania. Wydaje się bowiem, że nieko-

ło 34% respondentów z gospodarstw dużych lubiło tę czynność, gdyż uważali oni to za postępowanie „ludzkie”. Z kolei 30% osób z gospodarstw małych deklarowało, że czynność ta jest bardzo ważna dla cieląt, podczas gdy nikt spośród respondentów z gospodarstw dużych nie zaznaczył tej odpowiedzi. Mimo że nie poproszono respondentów o dodatkowe wyjaśnienia ich opinii na ten temat, to wydaje się, że osoby ankietowane mogły w tym przypadku wypowiedzieć się nie tylko na temat ogólnej relacji czło-

niecznie posługiwanie się numerami w relacji ze zwierzętami jest efektem świadomego traktowania krów wprost niczym środków produkcji w hali fabrycznej, lecz stanowi raczej rodzaj organizacyjnego ułatwienia w identyfikowaniu krów w warunkach obsługi czasem kilkuset zwierząt równocześnie, a tym bardziej wobec konieczności gromadzenia informacji o ich populacji krajowej, czy też w większej skali [9, 14]. Co więcej, praktyki takie mogą ułatwiać nie tylko *stricte* hodowlano-produkcyjną sferę relacji człowiek-zwierzę w warunkach chowu, ale za pomocą metod *precision livestock farming* pomagają traktować zwierzęta indywidualnie, aby zapewnić im możliwie jak najwyższy poziom dobrostanu [4].

Kolejne dwa pytania dotyczyły potrzeby głaskania/dotykania cieląt i krów. W opinii respondentów z reguły głaskanie cieląt jest ważne w kontekście postępowania z nimi (tab. 6). Z drugiej jednak strony 20% osób z gospodarstw małych i oko-

Tabela 6

Odpowiedzi na pytanie: czy Pani/Pana zdaniem głaskanie cieląt przez człowieka jest potrzebne?

Wielkość gospodarstw	Płeć	Odpowiedzi (%)			
		nie jest to istotne, najlepiej cielętom dać spokój	jest to ważne, ułatwia postępowanie ze zwierzętami	jest to bardzo ważne dla cieląt	bardzo lubię głaskać cielęta, to jest takie ludzkie
Małe	♂	5,6	41,6	27,8	25,0
	♀	0,0	57,2	35,7	7,1
	ogółem	4,0	46,0	30,0	20,0
Duże	♂	11,5	53,9	0,0	34,6
	♀	7,1	60,8	0,0	32,1
	ogółem	10,0	56,2	0,0	33,8

wiek - zwierzę, ale – znając problemy zdrowotne cieląt i konieczność szczególnej ich ochrony – uznali, że dotykanie cieląt może narażać je na większe ryzyko zachorowań, co miałyby charakter prodobrostanowy. Tak czy inaczej w przyszłości dobrze byłoby na bieżąco wyjaśniać tego typu kwestie.

Przynajmniej połowa osób ankietowanych (74,0% ankietowanych z gospodarstw małych i 49,3% respondentów z gospodarstw dużych) uważała głaskanie / życzliwe dotykanie krów przez człowieka jako potrzebne, od czasu do czasu osobiście starając się to robić (tab. 7). Jedynie niespełna 3,8-6,0% osób uważało, że czynność ta jest obojętna dla zwierzęcia. Co ciekawe, zdecydowanie więcej osób z gospodarstw dużych niż z gospodarstw małych (odpowiednio: 34,2% i 16,0%) deklaroowało, że głaskanie / życzliwe dotykanie krów jest potrzebne, a równocześnie lubią głaskać krowy.

Podstawową zasadą stosowaną podczas postępowania z bydłem jest zapewnienie warunków, aby zwierzęta zachowywały się spokojnie i miały możliwość kontrolowania otoczenia. Jednym z kluczowych czynników powodujących niepokój tych zwierząt jest gwałtowne, głośne pokrzykiwanie, którego zwierzęta się nie spodziewają [7]. Patrząc na wyniki zebrane w ta-

beli 8, można stwierdzić, że respondenci zwykle zdawali sobie z tego sprawę: 56,0% osób z gospodarstw małych i 44,9% osób z gospodarstw dużych uważało, że krowa odczuwa stres, więc trzeba podejść do niej spokojnie. Z drugiej jednak strony respondenci z gospodarstw wielkotowarowych zdecydowanie częściej niż z gospodarstw indywidualnych byli zdania, że osoba podnosząca głos na zwierzę dobrze postępuje, a krzyk działa na zwierzęta dobrze (odpowiednio: 20,5% i 2,0%).

Osoby ankietowane zostały także poproszone o ustosunkowanie się do problemu wykorzystywania wizerunku krowy do reklamowania mleka i produktów mlecznych (tabela 9). Zarówno wśród osób z gospodarstw małych, jak i dużych największą aprobatą cieszyła się odpowiedź „Przynajmniej w ten sposób dzieci zobaczą, jak wygląda krowa” (odpowiednio: 40,0% i 60,8%). Często była wybierana także odpowiedź, że nie powinno się stwarzać fałszywego wizerunku zwierzęcia (22,0% deklaracji respondentów z gospodarstw małych i 39,2% osób z gospodarstw dużych). Na uwagę zasługuje także odpowiedź dotycząca wzrostu ceny mleka w skupie, na którą to opcję zwracali uwagę jedynie respondenci z gospodarstw indywidualnych (30,0%), co zapewne wynika z faktu,

Tabela 7

Odpowiedzi na pytanie: czy Pani/Pana zdaniem głaskanie / życzliwe dotykanie krów przez człowieka jest potrzebne?

Wielkość gospodarstw	Płeć	Odpowiedzi (%)			
		jest to obojętne dla zwierzęcia	nie jest to ważne, krowy same się czochrają	jest to ważne dla krów, od czasu do czasu staram się którąś pogłaskać	tak, bardzo lubię głaskać krowy
Małe	♂	5,6	5,6	75,0	13,8
	♀	7,1	0,0	71,5	21,4
	ogółem	6,0	4,0	74,0	16,0
Duże	♂	5,9	11,8	52,9	29,4
	♀	0,0	14,2	42,9	42,9
	ogółem	3,8	12,7	49,3	34,2

Tabela 8

Odpowiedzi na pytanie: jak reaguje Pani/Pan, gdy widzi Pani/Pan osobę podnoszącą głos na zwierzę?

Wielkość gospodarstw	Płeć	Odpowiedzi (%)			
		dobrze robi, krzyk działa na zwierzęta dobrze	krowa też odczuwa stres, więc trzeba podejść do niej spokojnie	krzyk tylko pogarsza sytuację	nie zwracam uwagi, nie moje zwierzę
Małe	♂	2,8	50,0	33,3	13,9
	♀	0,0	71,5	21,4	7,1
	ogółem	2,0	56,0	30,0	12,0
duże	♂	24,0	42,0	30,0	4,0
	♀	14,3	50,0	28,6	7,1
	ogółem	20,5	44,9	29,5	5,1

Tabela 9

Odpowiedzi na pytanie: jak Pani/Pan zwykle reaguje na wykorzystywanie wizerunku krowy do reklamowania mleka i produktów mlecznych?

Wielkość gospodarstw	Płeć	Odpowiedzi (%)			
		krowa jak żywa – jak oni to zrobili?	może wreszcie cena mleka w skupie pójdzie w górę?	nie powinno się stwarzać fałszywego wizerunku zwierzęcia	przynajmniej w ten sposób dzieci zobaczą jak wygląda krowa
Małe	♂	8,3	33,3	19,4	39,0
	♀	7,1	21,4	28,6	42,9
	ogółem	8,0	30,0	22,0	40,0
Duże	♂	0,0	0,0	39,2	60,8
	♀	0,0	0,0	39,3	60,7
	ogółem	0,0	0,0	39,2	60,8

że z reguły jako właściciele zwierząt byli oni zdecydowanie bardziej zainteresowani tą kwestią niż uwzględnieni w ankiecie pracownicy niebędący właścicielami gospodarstw wielkotowarowych.

W tabelach 10-12 przedstawiono odpowiedzi respondentów na pytania, których celem było określenie, w jakim stopniu osoby te kojarzą bydło przede wszystkim jako zwierzęta użytkowe, a jak dalece opisują je w sposób antropomorficzny, można rzec, popularny. Grupa respondentów z gospodarstw małych najczęściej określała cielęta jako „brykające” (81,6%) i „milutkie” (75,5%) – tab. 10. Podobnie osoby z go-

spodarstw dużych najczęściej wybierały te opcje (odpowiednio: 70,0% i 72,5%), ale też stosunkowo często cielęta określano jako chorowite (52,5% wobec 14,3% deklaracji respondentów z gospodarstw małych) – takiego wyboru dokonywały najczęściej kobiety pracujące w gospodarstwach dużych (64,3%). Respondenci z gospodarstw małych w podobnych proporcjach opisywali cielęta jako „głupiutki” (28,6%) i „inteligentne” (30,6%), podczas gdy pracownicy z gospodarstw dużych zdecydowanie częściej określali je jako „głupiutki” (55,0%), a tylko 23,8% twierdziło, że są one „inteligentne”. Inne opisy cieląt, o wydźwięku

Tabela 10

Odpowiedzi respondentów na prośbę o podanie określeń, które najlepiej charakteryzują cielęta – opcja wielokrotnego wyboru

Wielkość gospodarstw	Płeć	Odpowiedzi (%)							
		chorowite	kłopotliwe	leniwe	spokojne	milutkie	brykające	głupiutki	inteligentne
Małe	♂	14,3	8,6	25,7	45,7	74,3	80,0	25,7	37,1
	♀	14,3	14,3	14,3	42,9	78,6	85,7	35,7	14,3
	ogółem	14,3	10,2	22,4	44,9	75,5	81,6	28,6	30,6
Duże	♂	46,2	42,3	36,5	59,6	73,1	67,3	51,9	25,0
	♀	64,3	32,1	42,9	46,4	71,4	75,0	60,7	21,4
	ogółem	52,5	38,8	38,8	55,0	72,5	70,0	55,0	23,8

Tabela 11

Odpowiedzi respondentów na prośbę o podanie określeń, które najlepiej charakteryzują jałówki starsze (w wieku powyżej 6 miesięcy) – opcja wielokrotnego wyboru

Wielkość gospodarstw	Płeć	Odpowiedzi (%)					
		kosztowne	wartościowe	zabawowe	wariackie	bezmysłne	inteligentne
Małe	♂	14,3	45,7	31,4	31,4	25,7	37,1
	♀	21,4	57,1	35,7	42,9	21,4	35,7
	ogółem	16,3	49,0	32,7	34,7	24,5	36,7
Duże	♂	0,0	61,5	46,2	90,4	42,3	19,2
	♀	0,0	60,7	57,1	85,7	32,1	17,9
	ogółem	0,0	61,3	50,0	88,8	38,8	18,8

raczej negatywnym (kłopotliwe, leniwe), nie należały do najczęściej wybieranych.

Z kolei stwierdzono dość duże zróżnicowanie odpowiedzi dotyczących słów opisujących jałówki starsze (tab. 11). Wśród respondentów z gospodarstw małych prawie połowa (49,0%) wybierała określenie „wartościowe”, dalej „zabawowe” i „wariackie” (odpowiednio: 32,7% i 34,7%). Wśród tej grupy osób więcej uważało, że jałówki są „inteligentne” (36,7%) niż „bezsmyślne” (24,5%), ale też 16,3% wskazywało je jako „kosztowne”. Natomiast zdaniem pracowników dużych gospodarstw jałówki są przede wszystkim „wariackie” (88,8%), „wartościowe” (61,3%) i „zabawowe” (50,0%). Nikt w tej grupie osób nie określił jałówek jako „kosztowne”, z drugiej jednak strony panowała opinia, że są to zwierzęta bardziej „głupiutkie” (55,0%) niż „inteligentne” (23,8%). Szczególnie interesującym wydaje się przy tym fakt, że zarówno w grupie respondentów z gospodarstw małych, jak i dużych, osoby obu płci dosyć podobnie wybierali poszczególne odpowiedzi.

Zdaniem większości respondentów – zarówno z gospodarstw małych, jak i dużych – krowy najlepiej charakteryzują określenia takie, jak: wydajne (odpowiedzi osób z gospodarstw małych i dużych odpowiednio: 71,4% i 72,5%) i mądre (odpowiednio: 71,4% i 61,3%)

– wyniki zawarte w tabeli 12. Dodatkowo wśród osób z gospodarstw dużych zdecydowana większość (86,3%) uważała krowy za ciekawskie. Bardzo często postrzegano je także jako zwierzęta hodowlane i towarzyskie. Natomiast stosunkowo rzadko (około 10% odpowiedzi respondentów) krowy były określane jako „stwarzające problemy” – przy czym częściej zwierzęta te były w ten sposób postrzegane przez kobiety niż przez mężczyzn (kolejno odpowiedzi kobiet: 14,3% w gospodarstwach małych i 21,4% w gospodarstwach dużych, oraz odpowiedzi mężczyzn: 8,6% w gospodarstwach małych i 5,8% w gospodarstwach dużych).

Przeważnie respondenci deklarowali, że wprawdzie z różną częstotliwością, ale z reguły byli zaskakiwani zachowaniem bydła, jako „zwierząt inteligentnych” – odnotowano około 90% tego typu deklaracji (tab. 13). Przy czym więcej kobiet niż mężczyzn wskazywało opcję: niemal codziennie krowy mnie zaskakują swoim zachowaniem. Wśród respondentów z gospodarstw małych w 46% odpowiedzi wskazywano, że zdarzało się to często, a 30%, że rzadko, natomiast odpowiedzi osób z gospodarstw dużych były w tym przypadku bardziej wyrównane (odpowiednio: 38,7% i 43,7%). Warto przy tym zauważyć, że w przyszłości dobrze by było nieco bardziej zbadać ten pro-

Tabela 12

Odporowiedzi respondentów na prośbę o podanie określeń, które najlepiej charakteryzują krowy – opcja wielokrotnego wyboru)

Wielkość gospodarstw	Płeć	Odpowiedzi					
		wydajne	hodowlane	stwarzające problemy	towarzyskie	ciekawskie	mądre
Małe	♂	65,7	45,7	8,6	40,0	42,9	77,1
	♀	85,7	42,9	14,3	50,0	50,0	57,1
	ogółem	71,4	44,9	10,2	42,9	44,9	71,4
Duże	♂	73,1	55,8	5,8	50,0	86,5	61,5
	♀	71,4	64,3	21,4	75,0	85,7	60,7
	ogółem	72,5	58,8	11,3	58,8	86,3	61,3

Tabela 13

Odporowiedzi respondentów na pytanie: jak często bywał(a) Pani/Pan dotąd zaskakiwany(a) zachowaniem się bydła jako zwierząt inteligentnych?

Wielkość gospodarstw	Płeć	Odpowiedzi (%)			
		nie było takiego przypadku	rzadko, ale się zdarzało	często się to zdarza	niemal codziennie krowy mnie zaskakują swoim zachowaniem
Małe	♂	11,1	33,3	47,3	8,3
	♀	21,4	21,4	42,9	14,3
	ogółem	14,0	30,0	46,0	10,0
Duże	♂	9,6	46,2	38,4	5,8
	♀	7,1	39,3	39,3	14,3
	ogółem	8,8	43,7	38,7	8,8

blem. Może się bowiem okazać, że w tego typu zagadnieniach należy dodatkowo uwzględnić odpowiedzi respondentów w obrębie podgrup opisujących wykształcenie osób ankietowanych, ich wiedzę i umiejętności, charakter pracy przy zwierzętach, doświadczenie zawodowe itp., na co w badaniach własnych ze względów metodologicznych nie było możliwości. Zresztą ta sugestia dotyczyłaby także innych zagadnień podlegających ankietyzacji.

Podsumowując, wbrew proponowanym w literaturze bardzo jednoznacznym podziałom na relacje człowieka wobec zwierząt o charakterze jednoznacznie emocjonalnym lub instrumentalnym (por. Shuurman, 2015), wyniki przeprowadzonej ankiety wskazują być może na istnienie relacji o charakterze pośrednim. Choć środowisko zootechników, hodowców, czy osób pracujących przy bydle mlecznym zwykle bywa „oskarżane” o nieemocjonalne, przedmiotowe i wybitnie „nieempatyczne” podejście do zwierząt [3], to jednak bardzo często ich opis przez respondentów okazał się zdecydowanie szerszy niż odnoszący się jedynie do aspektów hodowlano-produkcyjnych. Co więcej, na niektóre pytania odpowiadano tak, jakby dostrzegano w relacjach człowiek - zwierzę raczej swobodną współpracę, niż chęć bezwzględnej eksploatacji zwierząt przez człowieka. Wydaje się więc, że w kontekście wzrastającej wrażliwości społeczeństwa na los zwierząt, zaprezentowane wyniki powinny stanowić w przyszłości przyczynek do badań zdecydowanie bardziej kompleksowych i zrealizowanych na reprezentatywnej w skali kraju grupie respondentów pracujących przy bydle mlecznym.

Literatura: 1. Adamczyk K., 2018 – Dairy cattle welfare as the result of human-animal relationship – a review. *Annals of Animal Science*, 18: 601-622. 2. Adamczyk K., 2021 – Społeczne uwarunkowania użytkowania zwierząt w kontekście produkcji mleka i wołowiny. W: Makulska J., Adamczyk K.

(red.), Środowiskowe i społeczno-ekonomiczne uwarunkowania zrównoważonego chowu zwierząt, Wyd. URK, Kraków, 113-140. 3. Adamczyk K., Kaleta T., Nowicki J., 2017 – W obronie dobrostanu zwierząt w ujęciu zootechnicznym. *Przegląd Hodowlany* 1, 1-3. 4. Berckmans D., 2017 – General introduction to precision livestock farming. *Animal Frontiers* 7, 6-11. 5. Butler J., Di Leo J., Montague B., 2019 – *Envirocidal: How Livestock Farming is Killing the Planet*. Viva!, Kindle Edition, ss. 169. 6. Francione G.L., 2007 – Animal rights and domesticated nonhumans. *Animal rights the abolitionist approach*. Enfold WordPress Theme by Kriesi. <https://www.abolitionistapproach.com/animal-rights-and-domesticated-nonhumans> 7. Grandin T, Shivley C., 2015 – How farm animals react and perceive stressful situations such as handling, restraint, and transport – review. *Animals* 5, 1233-1251. 8. Gzyra D., 2016 – *Odmiany abolicjonizmu. Zarys nowej klasyfikacji*. W: Ludzkie, nie-ludzkie, arcy-zwierzęce. *Animalocentryzm?* Red. J. Roś, K.M. Wieczorek. Wydawnictwo Leimak, Siemianowice Śląskie, 107-130. 9. ICAR Dairy Cattle Milk Recording Working Group (ICAR). 2017 – Section 2 – Cattle Milk Recording. W: *ICAR Guidelines*, Październik 2017, ss. 27. 10. Jones R.C., 2015 – Animal rights is a social justice issue. *Contemporary Justice Review* 18(4), 467-482. 11. Lymbery P., Oakshott I., 2020 – *Farmagedon: Rzeczywisty koszt taniego mięsa*. Wydawnictwo KobiECE, ss. 388. 12. McGregor A., Houston D., 2017 – Cattle in the Anthropocene: Four propositions. *Transactions of the Institute of British Geographers* 43, 3-16. 13. Schuurman N., 2015 – Conceptions of Equine Welfare in Finnish Horse Magazines. *Society & Animals* 23, 250-268. 14. Stoniewski K., (red.) 2010 – Raporty wynikowe z oceny wartości użytkowej i ich wykorzystanie w zarządzaniu stadem bydła mlecznego. Polska Federacja Hodowców Bydła i Producentów Mleka w Warszawie, ISBN: 978-83-927007-1-5, ss. 105. 15. Vogt-Kostecka M., 2013 – *Między przedmiotem a podmiotem. Postrzeganie zwierząt rzeźnych, rasowych i bezdomnych przez hodowców i opiekunów*. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej, rozprawa doktorska, ss. 295.

Assessment of human - animal relationships on dairy farms – part 1

Summary

Human-animal relationships on the farm on the one hand arise from centuries of coevolution of people and domesticated animals and on the other hand exert a significant influence on the nature of contemporary animal production. A survey was conducted on dairy farms in southern and south-western Poland, acquiring opinions from 130 respondents on their perceptions of dairy cattle as animals they work with. The respondents' description of human-animal relationships was very often shown to extend far beyond breeding and production. It can be concluded from the results that the respondents view human-animal relationships as a kind of cooperation, rather than as ruthless exploitation of animals by people.

KEY WORDS: human-animal relationships, dairy cattle, animals